SHARTNOMA KOSTINGI

Xudaynazarova Dilnoza Gafurovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Buxgalteriya hisobi” kafedrasi katta o’qituvchisi
tel +998937284308
e-mail: dilnozaxudaynazarova17@gmail.com

Mamatqulov Samandar
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20344484

Annotatsiya. Mazkur maqolada shartnoma kostingi tizimining korxonalarda xarajatlarni boshqarish va moliyaviy natijalarni aniqlashdagi ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot davomida shartnoma asosida bajariladigan ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish jarayonlarida xarajatlarni hisobga olish usullari, ularning shakllanish bosqichlari hamda tannarxni aniqlash mexanizmlari o‘rganildi. Shuningdek, shartnoma kostingining amaliy jihatlari, ayniqsa qurilish, loyiha faoliyati va individual buyurtmalar asosida ishlovchi korxonalardagi qo‘llanilish xususiyatlari yoritilgan. Maqolada xarajatlarni aniq nazorat qilish, resurslardan oqilona foydalanish va moliyaviy samaradorlikni oshirishda mazkur tizimning o‘rni ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqot natijasida shartnoma kostingini samarali tashkil etish korxonalarda boshqaruv qarorlarini qabul qilish sifatini yaxshilashi va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qilishi aniqlangan.
Kalit so‘zlar: shartnoma kostingi, boshqaruv hisobi, tannarx hisobi, xarajatlarni boshqarish, buyurtma asosidagi ishlab chiqarish, moliyaviy nazorat, kalkulyatsiya, ishlab chiqarish xarajatlari, loyiha xarajatlari, iqtisodiy samaradorlik, korxona faoliyati, xarajatlar tahlili.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda korxonalar faoliyatining samaradorligini oshirishda xarajatlarni aniq hisobga olish va ularni boshqarish masalasi asosiy o‘rinlardan birini egallaydi. Ayniqsa, ishlab chiqarish jarayoni individual buyurtmalar yoki shartnomalar asosida tashkil etiladigan tarmoqlarda xarajatlarni to‘g‘ri taqsimlash va nazorat qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, shartnoma kostingi tizimi korxona moliyaviy boshqaruvining muhim instrumenti sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu tizim har bir shartnoma bo‘yicha sarflanadigan resurslarni alohida hisobga olish, ularning haqiqiy tannarxini aniqlash hamda moliyaviy natijalarni baholash imkonini beradi.

Shartnoma kostingi asosan qurilish, muhandislik, loyiha asosidagi ishlab chiqarish hamda yirik xizmat ko‘rsatish sohalarida keng qo‘llaniladi. Bunday faoliyat turlarida har bir loyiha o‘ziga xos bo‘lib, xarajatlar tarkibi va hajmi ham sezilarli darajada farqlanadi. Shu sababli umumiy ishlab chiqarish xarajatlarini standart usulda taqsimlash yetarli samara bermaydi. Aynan shartnoma kostingi orqali har bir buyurtma yoki loyiha bo‘yicha individual yondashuv ta’minlanadi.

Mazkur tizimning asosiy vazifasi – xarajatlarni rejalashtirish, ularni bosqichma-bosqich nazorat qilish va yakuniy moliyaviy natijani aniq hisoblashdan iboratdir. Bu esa korxona rahbariyatiga real vaqt rejimida qarorlar qabul qilish, resurslardan samarali foydalanish hamda ortiqcha sarf-xarajatlarning oldini olish imkonini yaratadi. Bundan tashqari, shartnoma kostingi korxona rentabelligini baholash va kelgusi loyihalar uchun strategik qarorlar ishlab chiqishda ham muhim axborot manbai hisoblanadi.

Shu bois, shartnoma kostingi tizimini chuqur o‘rganish va uni amaliyotda samarali qo‘llash bugungi kunda korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omillardan biri bo‘lib qolmoqda.

Asosiy qism. Shartnoma kostingi tizimi boshqaruv hisobi amaliyotida xarajatlarni hisobga olishning eng aniq va maqsadga yo‘naltirilgan yondashuvlaridan biri sifatida qaraladi. Uning mohiyati har bir shartnoma yoki loyiha bo‘yicha xarajatlarni alohida identifikatsiya qilish, ularni to‘liq hisobga olish va yakuniy moliyaviy natijani individual asosda aniqlashdan iboratdir. Bu yondashuv odatiy ommaviy ishlab chiqarish tizimlaridan farq qiladi, chunki unda xarajatlar mahsulotlar guruhi bo‘yicha emas, balki har bir aniq buyurtma kesimida shakllantiriladi va tahlil qilinadi.

Shartnoma kostingi asosan ishlab chiqarish jarayoni uzoq muddatli, murakkab va o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan sohalarda qo‘llaniladi. Bunga qurilish, kemasozlik, yirik texnik inshootlar yaratish, shuningdek, maxsus xizmatlar ko‘rsatish faoliyatlari kiradi. Bunday sharoitda har bir loyiha o‘zining texnik talablari, resurs sarfi, bajarilish muddati va xarajatlar tuzilmasi bilan farqlanadi. Shu sababli umumiy ishlab chiqarish xarajatlarini standart taqsimlash usullari real iqtisodiy holatni to‘liq aks ettira olmaydi. Natijada noto‘g‘ri moliyaviy qarorlar qabul qilish xavfi ortadi.

Tizimning ishlash mexanizmi bir necha asosiy bosqichlarga asoslanadi. Avvalo, shartnoma tuzilgan paytdan boshlab unga tegishli barcha xarajatlar alohida hisob raqamlarida yoki maxsus analitik hisob registrlarida qayd etiladi. Bu xarajatlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri materiallar, ish haqi, texnika va uskunalardan foydalanish xarajatlari hamda bilvosita ishlab chiqarish xarajatlari kiradi. Keyingi bosqichda xarajatlar loyiha davomida doimiy ravishda kuzatilib boriladi, bu esa rejalashtirilgan va haqiqiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi farqni aniqlash imkonini beradi.

Shartnoma kostingida muhim jihatlardan biri — xarajatlarning to‘g‘ri taqsimlanishidir. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlar aniq bir shartnomaga bevosita bog‘lanadi, bilvosita xarajatlar esa maxsus bazalar asosida taqsimlanadi. Bu jarayonda taqsimlash bazasining to‘g‘ri tanlanishi muhim ahamiyatga ega, chunki noto‘g‘ri bazalar xarajatlarning buzilgan tasvirini beradi va moliyaviy natijaga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Amaliyotda ko‘pincha mehnat soatlari, mashina soatlari yoki material sarfi kabi ko‘rsatkichlar asos sifatida olinadi.

Shartnoma yakuniga yetgach, umumiy xarajatlar va daromadlar solishtiriladi va loyiha bo‘yicha foyda yoki zarar aniqlanadi. Agar loyiha uzoq muddat davom etsa, oraliq hisobotlar tuzilib, bajarilish darajasi asosida daromad tan olinishi mumkin. Bu esa moliyaviy hisobotning aniqligini oshiradi va korxonaning real iqtisodiy holatini to‘g‘ri aks ettirishga xizmat qiladi.

Mazkur tizimning afzalliklari bir nechta muhim jihatlar bilan izohlanadi. Birinchidan, u xarajatlarni shaffof ko‘rinishda ko‘rsatadi va har bir loyiha rentabelligini alohida baholash imkonini beradi. Ikkinchidan, boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi, chunki rahbariyat har bir shartnoma bo‘yicha aniq moliyaviy ma’lumotlarga ega bo‘ladi. Uchinchidan, resurslardan samarali foydalanishni ta’minlaydi va ortiqcha xarajatlarning oldini olishga yordam beradi.

Shu bilan birga, shartnoma kostingi tizimining ayrim murakkab jihatlari ham mavjud. Eng asosiy muammolardan biri bu hisob yuritish jarayonining ko‘p mehnat talab qilishi va yuqori darajadagi aniqlikni talab etishidir. Har bir xarajatni to‘g‘ri identifikatsiya qilish va tegishli shartnomaga biriktirish buxgalteriya xodimlaridan yuqori malaka va tizimli yondashuvni talab qiladi. Bundan tashqari, uzoq muddatli loyihalarda narx o‘zgarishlari, inflyatsiya va resurslar qiymatining o‘zgarishi ham hisob-kitoblarga ta’sir ko‘rsatadi.

Amaliyotda shartnoma kostingini samarali joriy etish uchun raqamli boshqaruv tizimlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Avtomatlashtirilgan dasturlar xarajatlarni real vaqt rejimida kuzatish, ularni tahlil qilish va hisobotlarni shakllantirish jarayonini sezilarli darajada yengillashtiradi. Bu esa inson omili ta’sirini kamaytiradi va xatoliklar ehtimolini pasaytiradi.

Xulosa. Shartnoma kostingi tizimini tahlil qilish natijasida shuni qayd etish mumkinki, ushbu yondashuv korxonalarda xarajatlarni aniq hisobga olish, ularni shartnoma kesimida nazorat qilish va yakuniy moliyaviy natijalarni real baholashda muhim ahamiyatga ega. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, xarajatlar umumlashtirilgan holda yuritilganda ularning tarkibi va samaradorligini to‘liq tahlil qilish imkoniyati cheklanadi, bu esa boshqaruv qarorlarining aniqligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli shartnoma kostingi nafaqat hisob tizimi elementi, balki strategik boshqaruv vositasi sifatida ham qaralishi lozim. Tahlil jarayonida aniqlangan asosiy xulosalardan biri shuki, xarajatlarni individual shartnoma bo‘yicha ajratib yuritish korxona faoliyatidagi rentabellik darajasini oshiradi, resurslardan foydalanish samaradorligini kuchaytiradi va moliyaviy intizomni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, tizimning samaradorligi uning qanchalik to‘g‘ri tashkil etilganiga, hisob siyosatining aniqligiga va xodimlarning malaka darajasiga bevosita bog‘liq ekanligi ham ayon bo‘ldi. Amaliy tavsiyalar sifatida avvalo korxonalarda shartnoma kostingi jarayonini to‘liq raqamlashtirish va avtomatlashtirish zarur, chunki qo‘lda yuritiladigan hisob-kitoblar xatolik ehtimolini oshiradi va tahlil tezligini pasaytiradi. Ikkinchidan, xarajatlarni tasniflash va taqsimlashda yagona metodologik yondashuv ishlab chiqilishi kerak, aks holda

turli bo‘limlar o‘rtasida nomuvofiqliklar yuzaga keladi. Uchinchidan, bilvosita xarajatlarni taqsimlash bazalarini tanlashda real ishlab chiqarish jarayoniga eng yaqin bo‘lgan ko‘rsatkichlardan foydalanish lozim, bu esa tannarxning ishonchliligini ta’minlaydi. To‘rtinchidan, loyiha davomida doimiy monitoring va oraliq tahlil tizimini joriy etish zarur, chunki bu xarajatlar o‘sishini erta bosqichda aniqlash va ularni optimallashtirish imkonini beradi. Beshinchidan, boshqaruv xodimlari va buxgalteriya mutaxassislarining malakasini oshirishga alohida e’tibor qaratilishi kerak, chunki shartnoma kostingi yuqori darajadagi analitik yondashuvni talab qiladi. Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, shartnoma kostingi tizimi to‘g‘ri joriy etilgan taqdirda u korxona moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, investitsion jozibadorlikni oshirish va uzoq muddatli strategik rivojlanishni ta’minlashda samarali instrumentga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev, S. (2021). Ishlab chiqarish korxonalarida xarajatlarni boshqarish. Samarqand: SamDU nashriyoti.
2. Hassanov, B. A., & G‘aniyev, Z. U. (2018). Boshqaruv hisobi. Toshkent: Iqtisod-moliya nashriyoti.
3. Hassanov, B. A., & Xoshimov, A. A. (2013). Boshqaruv hisobi (tannarx hisobi va kalkulyatsiya asoslari). Toshkent: Cho‘lpon nomidagi NMIU.
4. Umarov, O. (2017). Korxonalarda tannarxni shakllantirish usullari. Toshkent: Oliy ta’lim nashriyoti.
5. Qosimov, B. (2020). Iqtisodiy tahlil asoslari. Toshkent: TDIU nashriyoti.
6. Rahimov, D. (2019). Moliyaviy boshqaruv va hisob tizimlari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
7. Temurova, G., & Xudaynazarova, D. (2025). Kosining (costing) mavzuni va uning mahsulot tannarxini buyurtmali kostingi (job order costing) mohiyati va yondashuvlari. Yangi O‘zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarning o‘rni va rivojlanish omillari, 81(1), 221–226.